

ОСВОБОЖДЕНИЕТО И БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Иван Радев

Темата за националноосвободителните борби в художествената ни литература намира естествения си и логичен завършек в изобразяването на събитията и резултатите около Руско-турската война (1877—1878). С многоизмеримостта и дълбочините си това е „тема българска“, естетически благодатна и стимулираща, която помогна на писателя при овладяването на същностното в народния живот, при напипването на ония пътища, по които литературата ни, оставайки вярна на демократичния си облик, трябваше да заживее със сложните проблеми на революционната действителност, на съвременността. Говорим ли за тия неща, се убеждаваме, че в същност става дума за първия ярко обособен тематичен кръг, който застава в центъра на пълноценната ни художествена литература, чието пресъздаване се подема във всички нейни жанрове — поезията (Д. Чинтулов, Раковски, Ботев, Вазов), публицистиката (Раковски, Ботев, Каравелов), прозата (Друмев, Блъсков, Каравелов, Вазов, З. Стоянов), драмата (Каравелов, Вазов). Революционно-патриотичният порив, борческият дух на времето, на събитията и взаимоотношенията — висша проверка на националното ни осъзнаване — подпомагат утвърждаването на естетическия идеал на нашата литература.

Историческото събитие, голямото историческо събитие, каквото е освобождателната за нашия народ Руско-турска война (1877—1878), не може да не потърси мястото си в литературата. Или по-скоро тя не може без него. Защото вековният конфликт между поробени и поробители оживява в победния си финал и съвсем естествено подтиква към художествено-творчески решения и обобщения. Като пресъздават възлов момент от националната ни съдба, представителите на новата българска литература доказват още веднъж верността си на ония дълбоко народности принципи, на които е подчинен целият ни естетически развой. В тоя процес вземат участие заслужили творци като Петко Славейков, Л. Каравелов, Ив. Вазов, тогава начеващите творческото си дело К. Величков, Т. Влайков, Пенчо Славейков, поети и белетристи от по-ново време като Г. Караславов, А. Каралийчев, Хр. Радевски, Стефан Дичев, Й. Вълчев и др. Създава се литература патриотична, със свои качества и място в гражданско-демократичната линия на художествено мислене у нас, литература, която отразява изключително напрегнат момент от живота на българина, от национално-историческото му битие.

Макар тематично-профилираните изследвания сега да не са на „мода“ и да се изместват от теоретико-естетически, проблемни и жанрови разрези на литературния процес, при темата за Освобождението в българската литература имаме възможност да открием редица характерни негови черти, като черти,

наложили се и чрез нейното разработване.¹ Фактически тя затваря тематичния цикъл и кръгът от мотиви, свързани с националноосвободителните борби на българина, преутвърждава редица проблемно-съдържателни и стилови белези — вече като качества и белези на следосвобожденската ни литература. Като първи прояви на започващата да се създава българска литература в тях намират израз пак демократизмът и борческо-патриотичните внушения, тежнението към съдбата и преживяванията на българина, общественно-политическите идеали на историческия ни живот.

Трудно е да се твърди, че създаденото — тогава и по-късно — е достатъчно и достойно творческо продължение на епичността и размаха, на съдбоносния резултат и последиците от такова голямо историческо събитие като политическото освобождение на българския народ. Особено като имаме пред вид състоянието на съвременната литература, интереса към историческата тема. Любопитно и необяснимо е защо настоятелните вглеждания в миналото, които ни дадоха значителна част от трайните постижения на романа (Д. Талев, Ем. Станев, Г. Стоев, В. Мутафчиева, Й. Вълчев и др.), не включиха изображението на Освободителната война с нейните противоречия и сложна характеристика, с многопосочността на последиците ѝ, с присъствието на подвизи, големи дела и личности. Факт е и трябва предварително да го подчертаем, че художествената ни литература не се е възползвала максимално от възможностите, които ѝ предлага картината на това величаво събитие. Ако Вазов успя да постигне с „Опълченците на Шипка“ това, което направи с „Бородино“ Лермонтов за художественото възсъздаване на отечествената за руския народ война от 1812 г., то не можем да посочим белетристична творба, която да играе „ролята“ на „Война и мир“ в изобразяването на освободителната за нас Руско-турска война от 1877—1878 г. За причините е трудно да се съди, както е трудно да се прогнозира доколко темата ще привлича усилията на нашата литература отсега нататък. Но с известна сигурност може да се предположи, че ако не поезията, то белетристиката ни на всяка цена по-настоятелно ще обърне погледа си към сюжетите на Освободителната война, ще осмисли по художествен път нейната същност и място в историческия живот на българина.

Философско-психологическият ракурс, от който се подхожда към историческата тема и който дава своите плодове в прозата на Ем. Станев, В. Мутафчиева, Г. Стоев и др., ще подири измеренията и на това събитие, неговата народопсихологическа и характерологична същност, неговата роля в процесите на гражданското и духовното ни битие като нация. В тоя смисъл постигнатото преди и сега трябва да се третира като един художествено-творчески подстъп, който е очертал със силата на автентичното изображение неговите граници (Вазов, П. Р. Славейков, Влайков, Пенчо Славейков), с опита на художествено-белетристичната инвенция, на външно събитийното и пластичното, на интригуващата историко-романтична фабула (Г. Караславов, А. Каралийчев, Ст. Дичев и др.), неговото продължение в съвременната литература. За усилията на последните могат да свидетелствуват някои разкази на А. Каралийчев („Петко войвода“, „Юначният българин“, „Самарското знаме“, „През ония паметни дни“), на Йордан Вълчев („Сава Косерката“, „Фрагменти от една обсада“), повестта „Освобождение“ на Г. Караславов, романите „Пътят към София“, „Ескадронът“, „Крепости“ на Ст. Дичев и др. В тях оживяват събития и личности, преломният дух на времето.

Първият отклик, както и трябва да се очаква, се постига от стиха — на Вазов, П. Р. Славейков, Л. Каравелов. . . Улавяйки едрите щрихи на събитията

¹ Вж. Г. Димов. Освобождението на България и националната ни литература. — В: Освобождението на България. С., 1970; Н. Пантелеева. Освободителната война и българската литература. — Родна реч, 1977, кн. 4, и др.

и всенародното въстание, поезията на тях заслужили за възрожденската ни литература поети поде и пресъздаде епическия замах на събитията, художествено документираща общото брожение, жертвеността и осъзнатата съдбовност на историческия момент. В това отношение са характерни стихотворенията на П. Р. Славейков, писани през този период — „Вярата и надеждата на българина в Русия“, „На агите“, „При посрещането“, „Към българите“, „Към дружината“ и др., които възстановяват, макар и фрагментарно, спонтанната реакция на стария поет. Точно указаните дати на написването на тях творби — март 1877, април 1877, юни 1877, юли 1877, проследяват пораждаването на едно чувство и неговата разгърнатост като емоционална атмосфера на събитията, на отношението на българина към настъпилите промени в неговия живот. Класическа, извънредно популярна тогава и сега е творбата му „На царя и Русия“, която по своя емоционално-съдържателен строй е своеобразно въведение в темата и свидетелства за повишения революционно-патриотичен дух у нас, за отново намерените опори от възрожденеца Славейков — поетическо обобщение на вярата в Русия, на непреодолимата активност на българина. Широко известни са строфите:

Кат Русия няма втора
тъй могъща на света,
тя е нашата опора,
тя е наша висота!

Руска сила, руска воля,
руска кръв и руски пот
ще избавят от неволя
нашът падналият народ.

В борческо-патриотичен дух е издържано и стихотворението „На агите“, също — „При посрещането“, „Към дружината“... Лирическият герой на тях строфи се носи на вълните на своя революционноромантичен порив, познат така добре от поезията на Д. Чинтулов и Хр. Ботев, изповядва гордо и непреклонно:

Стига толкоз робство,
стига ядове,
мъки, страх, покорство —
волност ни зове.

Публицистично-лозунговият елемент, възгласите, маршовият ритъм в „Към българите“, „Към дружината“ се оказва, че са неотделими от спонтанната поетическа възхвала на събития от този род. Те са черти на Славейковата поезия, напуснала границите на елегично-носталгичното чувство и скептичния размисъл, активизирала се, отново потърсила прекия път към сърцето на читателя. В ритмично и стилово отношение споделяйки качествата и особеностите на цялата Славейкова лирика, тях творби са заредени с духовно-преобразуваща мобилизираща сила.

Верен на своя демократичен идеал, на близостта си до тежните на народа, скъсал окончателно с някои илюзии от близкото политическо минало, поетът Славейков не само споделя общото оживление, но дири и неговия художествен израз. Разбирайки значението на тях стихове и тяхната въздействащо-мобилизираща роля, той включва повечето от тях в издадената си веднага след Освобождението представителна стихосбирка „Песни и стихотворения“ (1879). Така една от първите значителни цялостни художествено-творчески прояви през тях на-

прегнати години — наред с „Тъгите на България“ и „Избавление“ на Вазов, наред с белетристиката на Каравелов в „Разкази из българския живот“ (1878) и антологичната подборка „Нова песнопойка. Народни песни и стихотворения“ (от Ботев, Каравелов, Стамболов и Вазов) — отразява атмосферата на Освободителната война. Показателни за очертаващата се нова тематична насока в нашата художествена литература, посочените творби са съществени момент и от индивидуалното развитие на Славейков. Подобно на Л. Каравелов, когото именно Руско-турската война изважда от унинието и изолацията, за да го видим пак на неговия пост на активен общественик и участник в културния ни живот, Петко Славейков успява да преодолее разочарованията, неверието и да се включи в общия борчески подем. Свидетелство е активната му дейност в помощ на руските войски, на формиращото се гражданско управление в страната, свидетелство е и поетическото наследство от 1877—1878 г., което е оставил.

Най-разгърнат и художествено убедителен израз на темата за Освобождението — и то пак като естествено продължение на претворяваните национално-революционни борби у нас — ни дава творчеството на Иван Вазов. Черпил сюжети и идеи от най-напрегнатото десетилетие на Възраждането, Вазов остава верен на неговия идейно-политически и народностен идеал до края на творческия си живот. Модела на поетическа възхвала и белетристично пресъздаване на темата за революционните борби на своя народ той очертава на широка демократична и патриотична основа, усвоявайки близката традиция — творчеството на Чинтулов, Раковски, Друмев, Ботев, Каравелов. И ако при Каравелов и Петко Славейков можем да обобщим с няколко думи значението на създаденото от тях във връзка с Освобождението, то при Иван Вазов картината е сложна и многостранна, открояваща се чрез усилията му в няколко жанрови насоки. Така патосът на войната и победата триумфира в стихосбирката му „Избавление“, търси свой израз в „Гусла“ („Опълченците на Шипка“), разместванията на пластовете като последица от току-що отминаващата война са фон и конфликтна основа на романа му „Нова земя“ (1896), същите тия събития изпълняват определена сюжетна функция в поемата „Грамада“, занимават го в мемоарни късове, в разговорите с проф. Ив. Шишманов. . . Всичко това свидетелствува за един богат на преживявания и творчески вълнения художествен свят, за една дълбоко заседнала в творческото съзнание на Вазов тематична линия, чрез която е постигнал значителната част от реализацията си на поет и белетрист.

Като спонтанен отклик, с дъха на непосредното, на преживяното идват творбите на Вазов в „Избавление“. Сред тях са образци на Вазовата поезия като „Разходка до Баняса“, „Здравейте, братушки!“, „Падна Плевен“. Типът изображение е познат от дотогавашната и сетнешна негова поезия. В строфите преобладава емоционално-публицистичното начало, разговорно-диалогичният маниер на разгръщане на чувствата, директната форма на поднасяне на внушенията. В тия творби екзалтацията е наложена като духовно-емоционална характеристика на лирическият герой:

Те идеха стройно и пееха там.
И тяхната песен като в някой храм
се пръскаше гръмко вред под небосвода
и лейше в гърдите мисъл и свобода.

Уедрени, епически видени фрески от едно всенародно оживление възсъздават „Разходка до Баняса“, „Здравейте, братушки!“. Уж фрагментарно очертани, картините улавят същностното на чувства и вълнения, пресъздават дълго съдържани духовни ламтежи. Цялата стихосбирка е възлъщение на тоя подем. Тук наред с посочените по-горе творби заемат мястото си и останалите — „Топът

захтя“ „Ода на император Александър II“, „Царят в Свищов“, „Голгота“, „Погребаните солдати“, „Надей се, Българийо!“... Противоречивата характеристика на това напрегнато време Вазов постига чрез одичната възхвала на подвига и жертвите, на освободителния дух на войната, но и чрез творби като „Южнославянска солидарност“, „Блънт“, „Гаази Султан“, „Развалините в Свищов“. Така книгата изобразява пълно действителността, превръща се в красноречиво свидетелство за усложнения път, по който конфликтите и събитията нахлуват в художествената литература.

Макар и изолирана по време и място на публикуване, одата „Опълченците на Шипка“ е органически свързана с емоционално-въздействия и революционно-патриотичен строй на книгата „Избавление“. С епопеен размах на картините и художествено-пластическото им възсъздаване строфите на тая изключително популярна Вазова творба запечатват сублимен момент от войната. Следвайки принципа на последователната конкретизация на картини и човешки преживявания, авторът постига изумителна обобщаваща сила и въздейственост на стиха. Обичайното и за други негови творби въведение на общи разсъждения върху съдбата на българина тук е отправна точка за осмисляне на един от върховете ѝ изпитания. Задъханото слово не подбира епитетите и сравненията — те заемат мястото си естествено, като постигат същностната характеристика и динамиката на боя, на изключителността на събитието и неговата съдбовност. Темпоритъмът, макар да следва и да се придържа към определена стихова схема, се променя под знака на движението на авторската мисъл. Началните строфи са изпълнени с едва сдържано напрежение, което прониква в разслоената поетическа фраза, в натрупванията на мними и реални народни грехове („Нека носим... нека спомен люти... нека ни отрича историята... нека е трагично...“), за да избуи това напрежение в късата ударна фраза на втората емоционално-съдържателна част на творбата, където вихреността и динамиката на боя, на жертвеността и твърдостта са предадени със завидна поетическа сила.²

Така одата на Ив. Вазов „Опълченците на Шипка“ се налага и до днес като най-въдъхновеното и високохудожествено творение, свързано с Освободителната война. Като че ли обстоятелствата изискваха и продиктуваха Вазов — един от най-големите изобразители на революционните борби в литературата ни („Под игото“, „Немили-недраги“, одите за Раковски, Левски, Бенковски и др.), да ни остави и най-въдъхновена възхвала на нейния победен финал („Опълченците на Шипка“).

Фрагментарната, но разгърната и уплътнена в различни жанрови форми картина на темата за революционните борби на българина, позната от творчеството на Вазов, Пенчо Славейков се стреми да обобщи и постигне нейната синтетична философско-историческа характеристика в епопеята „Кървава песен“. Центърът на сюжета е Априлското въстание, но като вещ тълкувател и изобразител на душевността и битието на българина Славейков извежда неговата логическа развръзка чрез победното сражение на Шипка. Защото фактически това е истинският финал на усилията за борба и жертвеност, които започнаха през Април 1876-а.

Строфите на „Кървава песен“ за разлика от „Опълченците на Шипка“ носят атмосферата на съзерцанието и обглеждащата, преценяващата размисъл; спорът за смисъла на жертвите и за корените на историческия оптимизъм на участниците — постоянен мотив и основа за изводи, съмнения и упования в почти всяка от песните на епоса — тук зазвучава с особена сила, защото за героите на творбата е очевидно, че са на прага на нова епоха, на прелома към нов живот.

Поставяйки си голямата цел да създаде „Кървава песен“ като „философска преценка на нашата история“, Пенчо Славейков по необходимост съсредоточава

² Вж. Н. Георгиев. От Хилендар до Шипка. — Литературна мисъл, 1975, кн. 3.

вниманието си върху напрегнатата действителност на 70-те години, върху изпълващите го със смисъл и съдържание възлови събития като Априлското въстание и Освободителната война. Защото в тях вижда проявени характера и историческия опит на българина с техните качества и поуки, с техните слабости и падения. Девета песен, финалът на епоса, носи наслов „На Шипка“ — събитият и идейно-естетически епилוג на „Кървава песен“, където участниците в борбата са призвани за последен път да разкрият и докажат верността си на революционно-патриотичния идеал на своето време. Сред тях се откроява образът на Младен, който отново заживява с поривите и съмненията на борческото дело, включвайки и опита на войната:

... Смисъл на нашия живот
борбата само е — и онзи негов ход,
во който подвига го тласка...
Честита
земята с гробове таквиз що е покрита!
На възкресение това са гробове.
Животът раждат те...

Проследявайки и пресъздавайки общността на усилията в тия две големи исторически събития, Славейков успява да намери техния център и смисъл в душевността и гражданското битие на българина, да види и изобрази едното като достоен и заслужен завършек на първото. Така композиционно-съдържателната схема на епоса добива своята завършеност, а емоционално-въздействената му същност се опира и подхранва и от подвига на опълченска Шипка.

Привлечените фрагменти от образа на Балкана и на българската природа, от състоянието на духовете в „Кървава песен“ сближава финалното ѝ звучене и постигнатото внушение с митотворческата функция на Вазовата ода „Опълченците на Шипка“. От една страна, картините и претворената атмосфера на боя и подвизите са израз на художествено-логическото разгръщане на сюжетите на творбата, от друга — те са нова редакция и самостоятелно творческо решение на постигнатото от Вазов. Ето защо и над деветата песен на Славейковата поема витае духът на известната строфа:

И днес йощ Балкана, шом буря зафаша,
спомня тоз ден бурен, шуми и препраща
славата му дивна като някой ек
от урва на урва и от век на век.

Така поезията на тия първи следосвобожденски десетилетия способствува за изграждането на един мит, чиито реални корени в историческата действителност са част от плодоносните и продуктивни упования на националното ни самочувствие. Литературата помага той да стане неотделимост от самосъзнанието и чувството за достойнството у българина. Не бива да забравяме, че става дума за „епическите времена“ и на младия ни граждански живот, и на претворящата го литература. Затова боровещите от днешна гледна точка с твърде ограничени средства и форми поети като П. Р. Славейков, Вазов, Каравелов, Пенчо Славейков ще постигнат в пълнота и дълбочина величавия образ на подвига, на смисъла и жертвеността на Освободителната война. А по-късно, макар темата да привлича изтъкнати наши художници като Д. Полянов, Л. Стоянов, Иван Мирчев (поемата „Самарско знаме“), Ламар, Н. Марангозов, Мл. Исаев, Хр. Радевски, Н. Фурнаджиев, създаденото ще има епизодичен, юбилеен, илюстративен характер, без да се нарежда сред доброто от тия поети. Събитията следват своята логика —

оказва се, че и значимостта, и пълнотата на тяхното художествено изображение имат също своя логика.

По-друга е картината, която ни дава белетристиката, ориентирана се към тематиката на Руско-турската война. В опитите и усилията от десетилетията след това събитие преобладава мемоарно-биографичното начало. Така е в някои белетристични късове на Вазов, П. Р. Славейков, Д. Благоев, Влайков и др. Изключение е вторият роман на Вазов „Нова земя“. Творбата представлява една доста широка картина на нашата действителност именно през тия първи години на следосвобожденските нрави. В нея са вложени значителни авторски амбиции. Пред Иван Шишманов Вазов споделя — „Нова земя“ надминава „Под игото“ в художествено отношение“.

Още от целта, която си поставя белетристът, личи опитът да се пресъздадат фрагменти от Руско-турската война и последиците от нея: „В тоя роман описав първите прояви на политико-обществения живот на току-що освободената България. . .“. И действително — първата част на „Нова земя“, съставена от десет глави, е посветена на войната и нейните трусове. С присъщия си маниер да напластява преживяванията на персонажа, да преплита съдбите му, Вазов е постигнал атмосфера, очертал е напрегнати ситуации. Пък и в следващите части на романа се чувствуват дъхът на войната, разместванията в политическия и духовния живот на народа. Веднага ще уточня, че целта на автора е в друга насока — затова всичко, което е свързано със събития, прояви и конфликти около Руско-турската война, е само фон и отправна точка, тласък на колизийния пласт и на интригата в романа. Макар епизодични и непълни в рамките на цялостно разгърнатия сюжет, картините идват с белезите на автентичното повествование, съдържат лъха на ужасите и победния финал на войната.

Новите нрави, току-що формиращите се сили и социални разслоения поглъщат вниманието на белетриста, привличат го и чрез тях той се стреми да наложи характеристиката на изобразяваната действителност. Както в „Митрофан и Дормидолски“, в „Дядо Йоцо гледа“, така и в „Нова земя“ за него са важни последиците и наслоенията в душевността и поведението на освободения от турско политическо господство българин. Без да прибегва до психологически тип изображение — интересува го и го занимава, привлича го именно социално-психологическата страна на резултата от Освободителната война. На не едно място авторът отдава дължимото на храбростта и на жертвите, разкрива русо-филските си чувства и пиетета си към руското оръжие.

Пресъздавайки подвига на опълченските дружини, жертвеността и военната мощ на руската войска, помощта на съседния румънски народ, Вазов в същност е досегнал в художествените си творби всичките ония сили, които способствуват за освобождението на България, рязко противопоставяйки ги на официалната западноевропейска политика. Неговото отношение се характеризира с широта и съзнание за противоречивото лице на събитията и действителността. Вроденото му хуманистично чувство, широтата на погледа му на художник го предвдват от тесногърди обобщения.

Така с „Избавление“, с „Опълченците на Шипка“, с отделни фрагменти от „Грамада“, от „Нова земя“ Вазов се налага като един от най-значителните тълкуватели на темата за Освобождението в художествената ни литература. Създаденото от него се разгръща и допълва от поезията на П. Р. Славейков (част от стихосбирката „Песни и стихотворения“), на Л. Каравелов (стихотворението „Изпълниха се моите желания“), на Пенчо Славейков (част от епоса „Кървава песен“, „След Старозагорския бой“) като своеобразна панорама на непосредно преживяното. Тук трябва да спомена и незавършената драма в стихове „Старозагорчанката“ на Петко Славейков.

Макар да липсват сериозни и значителни белетристични творби по сюжети от Освободителната война, имаме всичките основания да се надяваме, че историческата ни романистика ще се обърне към тях. На фона на епизодичните прояви на А. Каралийчев, Здр. Сребров, В. Геновска, Й. Вълчев и др. с определени свои качества се откроява повестта „Освобождение“ на Г. Караславов. Наситена с много бит и всекидневни отношения, тя пресъздава ожесточеността на поробителя, формите на съпротива и брожение сред българския народ, сред обикновените хора. Пластик и познавач на селската душа, именитият ни белетрист и тук е успял да овладее сюжета и да постигне пълнота и убедителност на изображението. Вероятно създадена върху чути и записани действителни случки, повестта „Освобождение“ на Георги Караславов до преди години беше едно малко изключение сред разказите и повестите, посветени на тая тема.

С безелите на настоятелни усилия за творческо себеосъществяване върху територията на сюжети от Освободителната война са редица творби на Стефан Дичев. Показателно е, че докато останалите представители на историческия ни роман предпочитат в по-далечни събития обикновено да реализират творческите си планове (Ем. Станев, Д. Мантов, В. Мутафчиева, Й. Вълчев, А. Гуляшки, А. Дончев, Сл. Хр. Караславов и др.), то Стефан Дичев още с първата си книга „За свободата“ (1954) свърза търсенията си с по-близкото минало, за да се насочи именно към тая малко занимавала прозата ни тема.

Интерес в случая представляват романът „Пътят към София“ (1962), повестта „Ескадронът“ (1968) и последната му засега творба „Крепости“ (1974). Макар и да не застават в центъра на историческата ни романистика, макар и да не привличат особено вниманието на критиката, това са творби с качества и слабостите на традиционния исторически жанр. В тях откриваме едно много добро познаване на времето и съхранените документи върху събитията и характера им, присъствува романтично-сензационният елемент, залегнал в сюжета, във взаимоотношенията на персонажа, нещо, което подпомага заплитането на интригата, личи стремежът към изграждането на усложнени образи, с душевност и манталитет на мислене, надхвърлящи стереотипното.

Тия черти на повествованието откриваме в „Пътят към София“, в „Ескадронът“, в „Крепости“. Трудно е да се говори за промени и различия в типа изображение, в стила на повествованието. И в трите си творби авторът остава верен на едни и същи принципи на отношение към историческия сюжет, към значимостта на засяганите събития, към персонажа, към документалното и художественото в тяхното изобразяване. Стремежът към достоверност и близост до историческия механизъм на събитията се уравновесява от романтично-извисени образи като образите на Неда, Андрея, Сесил, Лега, Позитано в „Пътят към София“, на Франк Милет и капитан Бурого в „Ескадронът“, на Медие и Велизар в „Крепости“. Богата галерия от образи уплътнява обстановката, постига реалистичния колорит на времето.

Поставяйки в центъра на всяка от тия си творби важен момент от развоя на Руско-турската война: при „Пътят към София“ — превземането на бъдещата българска столица, при „Ескадронът“ — завладяването на Пловдив, при „Крепости“ — напрегнатите сражения край Плевен, Стефан Дичев се стреми да насити с пълнота пресъздаването на действителността, като отделя място на събитията и взаимоотношенията в лагера на руските войски, на турската войска, вълненията сред българското население. Това му е необходимо, за да изведе белетристичното обобщение като резултат от противоречиво уловената действителност. В тая насока с по-значителните си качества се налага романът „Пътят към София“, където е дадена една внушителна панорама на живота, на нравите и взаимоотношенията; доста обстоятелствено и плътно е пресъздаден животът на българи, турци и чужди представители; намерена е сполучлива форма да се

пресъздават трусове и пукнатините в мисленето и съзнанието на всички, предизвикани от войната.

Приключенско-занимателното и интригуващото, което откриваме и в трите разглеждани белетристични творби, помага на Стефан Дичев да осъществи поставените си задачи. Осъзнавайки скромните заложи на философско-психологическия и историко-характерологичен заряд на повествованието и обобщенията, към които се стреми, авторът на „Пътят към София“ и „Крепости“ се е насочил към реквизита на класическия исторически роман с присъщите му романтично-занимателни, изключително напрегнати и ненадейни ходове в сюжета, със своеобразното изграждане на образите и т. н. Това допринася за четивността на творбите, за интереса на по-широки читателски кръгове към тях.

Като съотнесем качествата и особеностите на поредицата творби от Стефан Дичев, посветени на темата за Освобождението, към състоянието и образците на съвременния исторически роман, ще видим, че при тях се чувства липсата на философско-концептивно мислене, на дълбока и самостоятелна идея и поглед към миналото. Достойнствата им са в плоскостта на сполучливо уловени фрагменти от бита и взаимоотношенията на това преломно време, в посоката на усложненото изграждане на някои образи (Неда, Андрея, Медие, Хасан паша). Но сме затруднени, ако се опитаме да открием значителна философско-историческа идея, която да му даде възможност за самостоятелно и оригинално интерпретиране на събитията и техният опит възнанието и битието на българина. Стефан Дичев е предположил да остане близко до пластичното и обстоителствено разгръщане на картини от историческата действителност, като залага на романтично-занимателния пласт на изображението. Така „Пътят към София“, „Ескадронът“, „Крепости“, без да блесят с някакви особености, с изключителни качества на историческо повествование, определят значимостта си като интерпретация на Освободителната война, като фрагменти от настоящето ѝ овладяване в творческия свят на един съвременен белетрист.

Общият поглед към художествените творби (създадени по сюжети и във връзка с Освобождението) и техният анализ свидетелствуват, че става дума за една важна тематична линия на българската художествена литература. В продължение на цял век тя поддържа интереса, подхранва творческите търсения на поколения белетристи и поети. Създадените стихотворения, разкази, повести и романи се включват в патриотично-възпитателните насоки на литературата. Решим ли да преценим доколко е пълноценно пресъздаването на теми и сюжети от събитията около освобождението на България през отделните моменти от развой на новата ни литература, ще трябва да се съгласим с констатацията: „И до днес... все още произведенията на непосредните свидетели на освободителните борби, на писателите, закърмени с идеала за народностно утвърждаване, си остават най-вълнуващите художествени документи. По епичен размах и дълбочина на изживяванията, по внушителност на образите и картините, по всеобхватност на жизнената правда те са върхове в националната литература.“³

Но не бива да забравяме, че националноосвободителните борби, намерили своето проникновено изображение в творчеството на самите им съвременници (Хр. Ботев, Ив. Вазов, Л. Каравелов, З. Стоянов, П. Славейков), тепърва ще привличат вниманието на историческата ни белетристика, тепърва ще очакваме тяхното философско-психологическо и художествено-историографско осмисляне.

³ Вж. Г. Димов. Цит. ст., с. 136.